
Bronisław GÓRZ, Radosław ULISZAK
Instytut Geografii
Akademia Pedagogiczna w Krakowie

PROCESY LUDNOŚCIOWO-OSADNICZE NA SĄDECCZYŹNIE

Przyjęty w tej pracy obszar badań, zwany Sądecczyną (ryc. 1), wykracza nieco poza granice, jakie dla tego regionu wyznaczył w 1938 roku J. Flis (1938). Wiązało się to z potrzebą przedstawienia analizowanych zagadnień w różnych pod względem charakteru przyrodniczego i społeczno-gospodarczego jednostkach przestrzennych. Znaczna ich część znajduje się w gęsto zaludnionej Kotlinie Sądeckiej, a więc na terenach o zaawansowanych procesach suburbanizacji, kształtowanych pod wpływem liczącego prawie 100 tysięcy mieszkańców zespołu miejskiego Nowy Sącz - Stary Sącz. Równocześnie występują tu obszary pogórskie i górskie, spełniające różne funkcje gospodarcze – od turystyczno-leczniczych, po rolnicze z tradycyjnymi formami gospodarki i wyspecjalizowanym sadownictwem. Są też obszary przygraniczne, które były przed II wojną światową znacznym skupieniem ludności Łemkowskiej. Z tego względu badany obszar prezentuje niezwykle interesującą problematykę badawczą szczególnie w zakresie zachodzących tu procesów ludnościowych oraz kształtowanych pod ich wpływem zmian osadniczych. W pracy skupiono się na ukazaniu współczesnych procesów, mających miejsce na Sądecczyźnie po roku 1989, które cechują się wyraźną odmiennością nie tylko w stosunku do innych części kraju, ale nawet większości obszarów karpaccich. Starano się je analizować na tle zmian w całym okresie powojennym.

Pod względem stosowanych w Polsce podziałów statystycznych Sądecczyzna wchodzi w skład większej jednostki, zwanej podregionem sądeckim, która w świetle oficjalnych danych, cechuje się bardzo niskim poziomem ekonomicznego rozwoju. Jak się bowiem okazuje, wartość PKB na 1 mieszkańca wynosi tu zaledwie 59,8% przeciętnej wartości krajowej, a stopa bezrobocia należy do wysokich (dochodzi do 30%), ale gdzie równocześnie mieszkańcy uzyskują spore dochody z nie rejestrowanych źródeł, takich jak krajowa i zagraniczna emigracja zarobkowa, wynajem kwater dla turystów, czy też świadczenie różnych usług (szczególnie w budownictwie). Poszukiwanie pracy poza regionem wydaje się być obecnie jednym z najbardziej charakterystycznych procesów dla mieszkańców tego obszaru. Natomiast emigracja stała ma teraz wyraź-

nie niższą skalę, a jej ogólny bilans jest w powiecie nowosądeckim dodatni (wynosi około 0,8 ‰)

Do istotnych zmian związanych z trwającymi na Sądecczyźnie od 1989 roku transformacjami ustrojowymi, o wielorakich skutkach ekonomicznych, społecznych, kulturowych i innych, należy przede wszystkim zaliczyć znaczny regres liczby pozarolniczych miejsc pracy, z których korzystała w dużym stopniu ludność wiejska, a następnie zdecydowane pogorszenie sytuacji ekonomicznej rolnictwa, będącego dalej ważnym składnikiem gospodarki wiejskiej. W głównym ośrodku miejskim Sądecczyzny – w Nowym Sączu, było w 1988 roku zatrudnionych ponad 41 tys. osób, gdy w 2004 było to niecałe 29 tys.

TENDENCJE ZMIAN W LICZBIE LUDNOŚCI SĄDECCZYŻNY PO ROKU 1989

Wśród głównych problemów analizowanego regionu znajdują się skutki trwającego nieprzerwanie od zakończenia II wojny światowej dużego przyrostu liczby ludności. W latach 1950-2005 powiększyła się ona tutaj bowiem ze 196,6 tys. do prawie 341 tys. tzn. o około 74%. Jest charakterystyczne, że tempo tego wysokiego po wojnie przyrostu liczby mieszkańców Sądecczyzny było czasowo dosyć wyrównane (zobacz tabela 1 i ryc. 2), a więc różniące się dosyć wyraźnie od dynamicznego modelu rozwoju zaludnienia Polski. Miały na to wpływ różne czynniki, w tym szczególnie duży przyrost naturalny, a następnie procesy migracyjne związane z zasiedlaniem terenów plemkowskich oraz z emigracją ekonomiczną ludności do miejsko-przemysłowych regionów kraju.

Tab. 1. Zmiany w liczbie ludności Sądecczyzny w latach 1950-2005

Rok	Liczba ludn. ogółem		W tym miasta		W tym wieś	
	Liczba	Zmiany (1950=100)	Liczba	Zmiany (1950=100)	Liczba	Zmiany (1950=100)
1950	196648	100,00	59098	100,00	137550	100,00
1960	222123	112,95	75962	128,54	146161	106,26
1970	244217	124,19	90137	152,52	154080	112,02
1978	263065	133,77	104412	176,68	158653	115,34
1988	297412	151,24	125977	213,17	171435	124,63
2005	340785	173,30	138508	234,37	202277	147,06

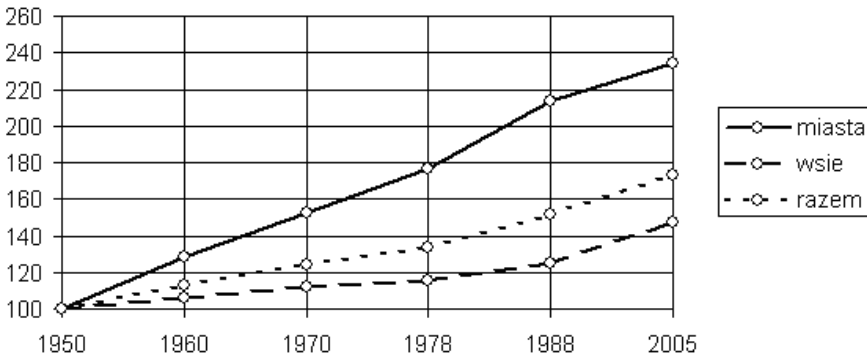
Źródło: Narodowy Spis Powszechny 1950, 1960, 1970, 1978, 1988, dane Urzędów Gmin 2005

Ryc. 1. Gminy Sądecczyzny

Na tle ostatniego 50-lecia zastanawiający jest przede wszystkim duży przyrost zaludnienia w ostatnim okresie międzypisowym, tzn. w latach 1988-2005, który wyniósł około 0,9% rocznie, gdy we wcześniejszych okresach, w tym nawet w latach wyżu demograficznego, było to około 1%. Problem jest interesujący również dlatego, że ten duży wzrost liczby mieszkańców występował w ostatnich kilkunastu latach głównie na obszarach wiejskich regionu, gdy wcześniej, a zwłaszcza w latach 1978-1988, był notowany przede wszystkim w miastach. Z długookresowych zmian w liczbie ludności Sądecczyzny wynika, że aż do początku lat 90. w miastach regionu roczne przyrosty zaludnienia wynosiły po około 2%, gdy na wsi nie przekraczały na ogół 0,5%. Natomiast w okresie 1988-2005 sytuacja uległa zasadniczej zmianie, bowiem w miastach wskaźniki znacznie spadły (średnio dla całego okresu wynosiły po około 0,5% rocznie, przy czym w kilku miastach, po roku 2000 notuje się regres), gdy na te-

renach wiejskich przekroczyły 1,3%. Procesy te kształtowane były z jednej strony przez nowe uwarunkowania społeczno-ekonomiczne powstałe w Polsce, w związku z reformami ustrojowymi, które m.in. znacznie ograniczyły możliwości migracji typu wieś-miasto, a z drugiej przez następujące tutaj znaczne ograniczenia w przyroście naturalnym.

Ryc. 2. Dynamika liczby ludności Sądectczyzny w latach 1950-2005

Sądectczyzna, wraz z przyległymi obszarami Podhala tworzyła zawsze wyróżniający się region demograficzny, o wysokich współczynnikach urodzeń, które także obecnie należą do najwyższych w kraju. Pod koniec lat 80. w miastach kształtowały się one na poziomie powyżej 16‰, a na wsi ponad 20‰. Przy tak wysokiej liczbie urodzeń, współczynniki przyrostu naturalnego wynosiły od 10 do 12‰, co dawało rocznie około 3300 osób. W późniejszych latach wskaźniki te znacznie spadły i tak np. w roku 1995 przyrost naturalny wynosił w regionie Sądectczyzny już tylko niecałe 2400 osób, a w 2004 około 1600.

Przed wszystkim bardzo gwałtownie w ostatnich 15 latach spadł przyrost w miastach (ponad 5 razy), a o jego dodatniej obecnie wartości w tutejszych osiedlach miejskich decyduje prawie wyłącznie Nowy Sącz. Natomiast na obszarach wiejskich spadek był zdecydowanie niższy i w 2004 roku współczynnik przyrostu wynosił tu jeszcze prawie 7 ‰. Można zatem stwierdzić, że także po roku 2001, w rozwoju zaludnienia sądeckich wsi oraz miasta Nowego Sącza udział przyrostu naturalnego jest duży. Nie jest on jednakże tak dominujący, jak we wcześniejszych okresach, ponieważ równocześnie wyraźnemu ograniczeniu (o prawie 25% - tabela 3) uległy w ostatnich latach w tym regionie ruchy migracyjne i zmienił się zasadniczo ich bilans oraz struktura przestrzenna. Choć w odniesieniu do całego obszaru, odpływ nadal przewyższa napływ, to jednak w stopniu znacznie mniejszym niż przed rokiem 1990 (Kuciński, Rakowski 1982), a co istotniejsze, ubytki migracyjne dotyczą wyłącznie miast, które jeszcze pod koniec lat 90. cechowały się dodatnim bilansem migracji. Wynikało to z ich roli jako znaczących rynków pracy.

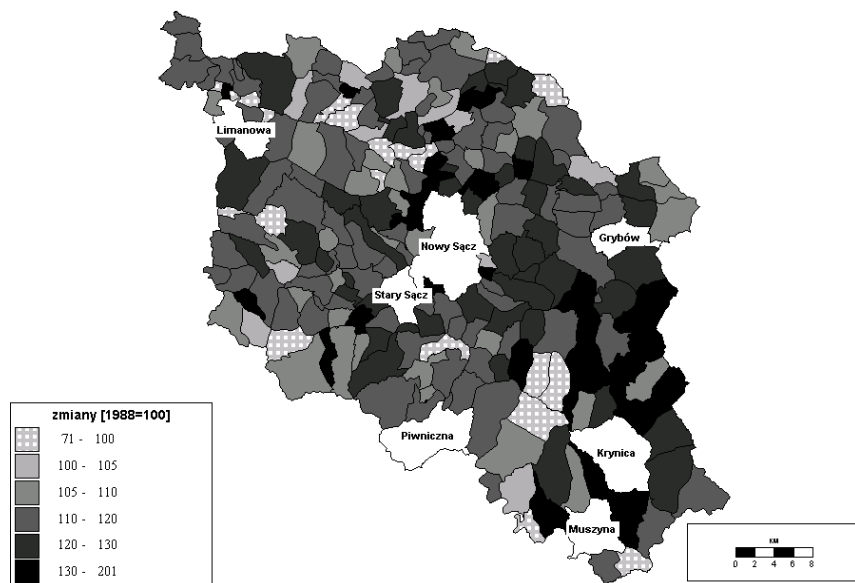
Tab. 2. Urodzenia, zgony i przyrost naturalny ludności Sądeckizny w wybranych latach okresu 1989-2004

Rok	Miasto		Wieś		Razem	
	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%
Urodzenia						
1989	2137	16,8	3818	22,0	5955	19,8
1995	1760	12,9	3212	17,3	4972	15,4
1998	1629	11,8	3146	16,5	4775	14,5
2001	1433	10,4	3103	15,9	4536	13,6
2004	1305	9,5	2739	13,7	4044	12,0
Zgony						
1989	1104	8,7	1501	8,6	2605	8,7
1995	1116	8,17	1469	7,89	2585	8,01
1998	984	7,10	1393	7,30	2377	7,22
2001	1000	7,26	1440	7,40	2440	7,34
2004	1101	8,02	1394	6,98	2495	7,41
Przyrost naturalny						
1989	1033	8,1	2317	13,3	3350	11,1
1995	644	4,72	1743	9,37	2387	7,40
1998	645	4,66	1753	9,18	2398	7,28
2001	433	3,14	1663	8,54	2096	6,30
2004	204	1,49	1345	6,74	1549	4,60

Źródło: Roczniki statystyczne województwa nowosądeckiego i małopolskiego (różne lata)

Natomiast dla ogółu obszarów wiejskich saldo migracji jest od roku 2000 dodatnie, z nadwyżką napływu wynoszącą rocznie około 200-300 osób. Nadwyżkę notuje się już od kilkunastu lat w gminach graniczących z Nowym Sączem, a więc przede wszystkim w Chelmcu, Starym Sączu, Kamionce Wielkiej, Nawojowej i Podegrodziu. W 2004 roku do tych pięciu gmin napłynęło łącznie około 1000 osób, podczas gdy odpływ wyniósł około 550. Niewielki,

dotadni bilans migracji miały też dwie gminy atrakcyjne pod względem turystycznym – Gródek n/Dunajcem oraz Muszyna. Natomiast w pozostałych odplyw wyraźnie przewyższał napływ.

Ryc. 3. Dynamika liczby ludności wsi Sądeckizny w latach 1988-2005

W kształtowaniu charakteryzowanych zjawisk migracyjnych szczególną rolę spełniał zawsze Nowy Sącz, który w okresie pełnienia funkcji stolicy województwa, cechował się szybkim rozwojem demograficznym, związanym ze znacznym napływem i dodatnim bilansem migracji, który np. w roku 1988 wynosił ponad 800 osób, gdy obecnie (2004 rok) jest to bilans ujemny o wartości około 200 osób.

Także współcześnie jego rola w zachodzących na Sądeckiznie zjawiskach ludnościowych jest bardzo duża. Trzeba na to spojrzeć przede wszystkim z perspektywy procesów demograficznych zachodzących już od pewnego czasu w osiedlach tworzących jego strefę podmiejską, do której przemieszczają się obecnie mieszkańcy miasta, a także ludność z peryferyjnych osiedli górskich. Zjawiska te mają współcześnie podstawowy wpływ na przestrzenne zróżnicowanie przyrostu liczby ludności na terenach wiejskich całego regionu. Podstawą tego zróżnicowania jest, jak się wydaje, typ funkcjonalny osiedli oraz ich położenie geograficzne, komunikacyjne i gospodarcze w regionie. Te cechy wsi składają się na ich atrakcyjność, jako miejsc zamieszkania oraz spodziewanej i wykonywanej już obecnie przez mieszkańców aktywności gospodarczej. Dlatego interesujące będzie prześledzenie, w dalszej analizie, dynamiki zaludnienia wsi w podziale na ich podstawowe typy występujące obecnie na terenie Sądeckizny. Zaliczono do nich:

- a) wsie podmiejskie,
- b) pełniące funkcje siedziby władz gminnych,
- c) wsie o dogodnym położeniu komunikacyjnym znajdujące się poza strefą podmiejską,
- d) o wybitnych walorach turystycznych,
- e) wsie pozostałe, w większości o peryferyjnym położeniu.

Tab. 3 . Ruchy migracyjne w wybranych latach okresu 1988-2004

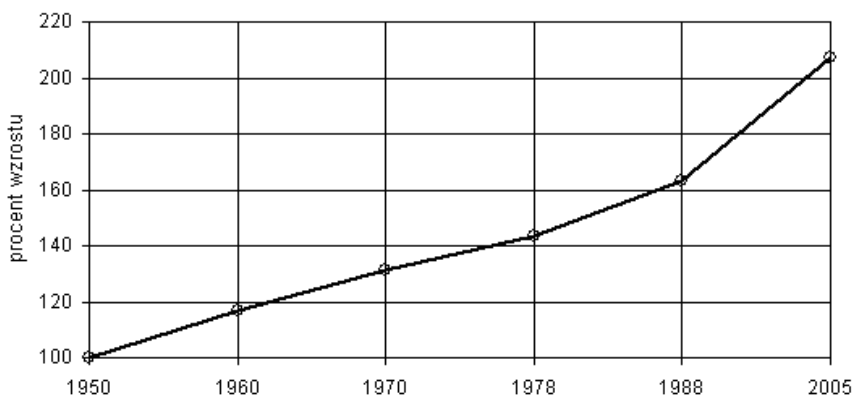
Rok	Napływ		Odpływ		Saldo migracji		
	ogółem	w tym do miast w % ogółu	ogółem	w tym z miast w % ogółu	ogółem	miasto	Wieś
1989	4109	56,9	4372	33,9	-263	+856	-1119
1995	3018	53,1	3143	40,5	-125	+330	-455
1998	3190	47,0	3495	39,2	-305	+128	-433
2001	3066	36,7	3129	46,7	-63	-338	+275
2004	3266	42,2	3441	50,1	-175	-348	+173

Źródło: Roczniki statystyczne woj. nowosądeckiego i małopolskiego.

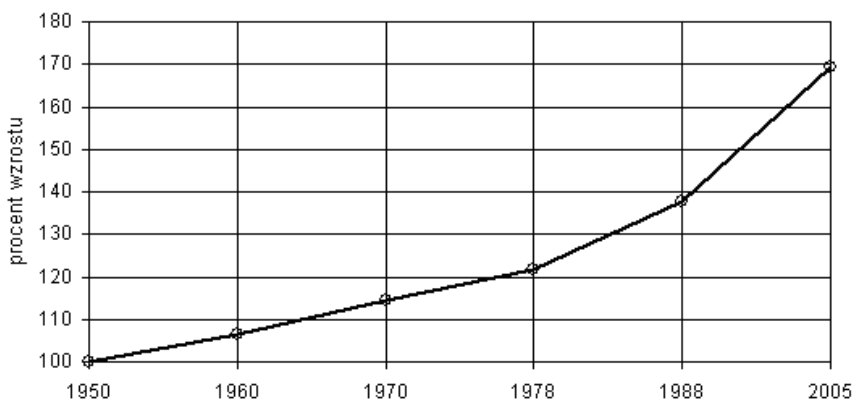
Poniżej zaprezentowano przykłady dwóch pierwszych grup wsi o bardzo wysokim przyroście liczby ludności Pierwsza z nich, obejmująca osiedla podmiejskie, powiększyła w latach 1988-2005 liczbę ludności z 28,6 tys. do ponad 35,8 tys. tzn. o prawie 25%, głównie w wyniku napływu. W części z nich, bezpośrednio przyległych do Nowego Sącza, ten wzrost był znacznie wyższy i przekraczał nawet 50% (Chelmiec, Biczycze Dolne, Gołkowice Dolne), lub wynosił około 1/3 (Wielogłowy, Gołkowice Górne). Wsie te okazały się więc najbardziej atrakcyjne dla zamieszkania zarówno dla osób pochodzących z Nowego Sącza, które w tej strefie budowały dla siebie nowe domy (głównie Chelmiec, Biczycze, Wielogłowy, Nawojowa, Wielopole, Łazy Biegonickie, Dąbrowa), jak i dla wspomnianych wcześniej migrantów z rejonów górskich napływających na dogodniejsze dla życia tereny, głównie do Gołkowic Górnych i Dolnych, Mostków, Barcic, Myślica, Kadczy, Jazowska i Łącka.

Niewiele niższy wzrost zaludnienia (o prawie 24%) wykazywały w latach 1988-2005 wsie gminne. Jest to łącznie 12 osiedli, spośród których jedynie Ry-tro zwiększyło liczbę ludności o około 7%, gdy pozostałe miały przyrost o ponad 20%, a niekiedy nawet powyżej 50% . We wsiach gminnych mieszkało

w 2005 roku 26,5 tys. osób (prawie 13% ogółu ludności wiejskiej Sądecczyzny), tzn. o prawie 5 tys. więcej niż w 1988. Wsie gminne są tu więc dużymi jednostkami osadniczymi, liczącymi średnio po około 2200 mieszkańców.

Ryc. 4. Dynamika liczby ludności wsi podmiejskich w latach 1950-2005

Ryc. 5. Dynamika liczby ludności wsi gminnych w latach 1950-2005

Największe z nich (Nawojowa, Chelmiec, Kamionka Wielka), znajdują się nie tylko w pobliżu Nowego Sącza, ale także w sporej od niego odległości (Laskowa, Łącko). Jednak nie można jednoznacznie stwierdzić, że położenie wsi gminnych względem tego miasta miało decydujący wpływ na ich rozwój i wysoką dynamikę ludności. Istotne bowiem są w tym przypadku również cechy funkcjonalne tych osiedli, a także samo położenie geograficzne ułatwiające lub utrudniające rozwój przestrzenny budownictwa. Przykładem takich ograniczeń jest Gródek n/Dunajcem, rozwijający się jako osiedle turystyczne w bez-

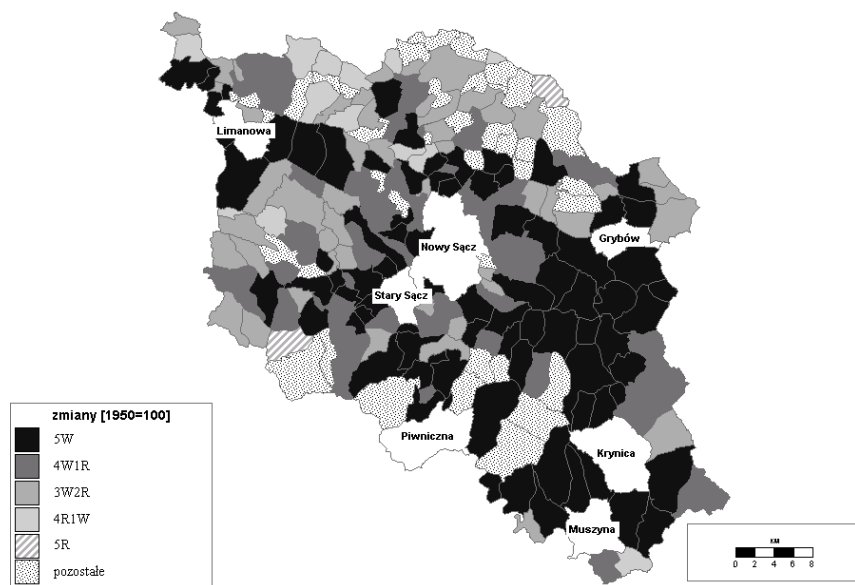
pośrednim dostępie do Jeziora Rożnowskiego. Ma on tylko 700 stałych mieszkańców.

Z problematyki ludnościowej badanego obszaru szczególnie interesujące wydają się zmiany w zaludnieniu wsi „polemkowskich”. Są to wsie położone na południu Sądecczyzny, a największe ich skupienie występuje w dolinie Popradu i paśmie Jaworzyny Krynickiej (obecne tereny gminy Łabowa, Krynica, Muszyna, Piwniczna). W rejonie tym aż do pierwszych lat po II wojnie światowej było 25 miejscowości zamieszkałych wyłącznie (5 wsi), lub w większości przez Łemków (20 wsi). Ponadto w kilku innych (Barnowiec, Czaczów) mieszkało po kilka rodzin lemkowych. Dużo Łemków miała też Krynica (prawie 1600, co stanowiło około 42% ogółu ludności), a znacznie mniej inne miasta Sądecczyzny, tzn. Muszyna, Piwniczna i Stary Sącz. Łącznie wg Spisu z 1921 roku było tu nieco ponad 12,7 tys. Łemków. Jednakże wskutek zdarzeń wojennych, a w szczególności wysiedleń związanych z „akcją Wisła”, tutejsze osiedla utraciły niekiedy całą ludność, a także znaczną część budownictwa. Na opuszczone tereny napływali nowi osadnicy, głównie z przyległych terenów i w roku 1950 było ich tutaj już ponad 6 tys. Najwięcej przybyło do wsi o korzystnym położeniu komunikacyjnym i gospodarczym – do Łabowej, Żegiestowa, Tylicza, Andrzejówki, a znacznie mniej do miejscowości peryferyjnych, w tym także przygranicznych. Napływ trwał także w późniejszych latach, ale nie był on głównym składnikiem wzrostu liczby ludności wsi polemkowskich. Dominującą rolę spełniał przyrost naturalny, który od połowy lat 80. decyduje tutaj o dynamice zmian w zaludnieniu wsi.

Tab. 4. Wsie Sądecczyzny według rodzaju zmian liczby ludności w okresie 1950-2005r.

Wsie według rodzaju zmian w liczbie ludności w okresach międzyspisowych*	Liczba wsi	% ogółu
1. Wsie o wzroście liczby ludności	228	99,1
w tym:		
- o wzroście we wszystkich okresach międzyspisowych	86	37,4
- wzrost z jedną fazą stagnacji lub regresu	49	21,3
- wzrost z dwoma fazami stagnacji lub regresu	50	21,7
- wzrost z trzema fazami stagnacji lub regresu	34	14,7
- wzrost z czterema fazami stagnacji lub regresu	9	4,0
2. Wsie o regresie liczby ludności	2	0,9
Razem	230	100,0

- - w latach 1950-1960, 1960-1970, 1970-1978, 1978-1988, 1988-2005

Ryc. 6. Wsie Sądeckizny według rodzajów zmian w liczbie ludności w latach 1950-2005 (5W – wzrost we wszystkich okresach międzypisowych; 4W1R – wzrost w czterech okresach międzypisowych a w jednym spadek lub stagnacja; 3W2R - wzrost w trzech okresach międzypisowych a w dwóch spadek lub stagnacja; 4R1W – stagnacja lub regres w czterech okresach międzypisowych a wzrost w jednym; 5R – stagnacja lub regres we wszystkich okresach międzypisowych). Źródło: dane narodowych spisów powszechnych oraz urzędów gminnych (dla roku 2005).

Najwcześniej, bo w roku 1970, dawną liczbę mieszkańców (z 1921 roku) osiągnęły 3 polemkowskie wsie -Złockie, Maciejowa i Andrzejówka, a do 2005 dalszych 12. W rezultacie ogólna liczba ludności zamieszkującej dawne osiedla wiejskie Łemków była większa niż przed wojną o ponad 5%. Zadecydował o tym jednak bardzo szybki wzrost liczby ludności we wspomnianych wsiach, a także innych o wybitnych walorach turystyczno-leczniczych, takich jak Żegiestów czy Szczawnik. Równocześnie jednak w 10 miejscowościach, położonych na omawianym terenie, nie udało się powiększyć liczby ludności do stanu z roku 1921. W niektórych jest ona nawet czterokrotnie mniejsza. Dotyczy to w szczególności Dubnego i Uhrnia, położonych w znacznym oddaleniu od dobrych dróg, które w 2005 roku miały zaledwie po kilkudziesięciu mieszkańców i od 1970 roku się wyludniają wskutek dużej emigracji. Jest interesujące, że znaczna część wsi, które nie osiągnęły przedwojennego zaludnienia, znajduje się na pograniczu polsko-słowackim, które to położenie nie sprzyjało ich rozwojowi.

Duża część wsi Sądeckizny (ponad 37%) cechowała się w latach 1950-2005 nieprzerwanym rozwojem demograficznym i systematycznie powiększała liczbę mieszkańców (tab. 4). Śledząc jednak zmiany w poszczególnych okresach międzypisowych można zauważyć, że prawie 58% ich ogółu wykazywało cykliczną zmienność w rozwoju liczby ludności, kiedy po jednej lub nawet kilku fazach wzrostu, następował regres zaludnienia, lub jego stagnacja. Najczęściej była to jedna lub dwie fazy regresu, a znacznie rzadziej trzy. Załedwie 11 wsi, które w okresie 1950-2004 powiększyły liczbę ludności (niecałe 5% ogółu) miało 4 fazy regresu zaludnienia i tylko jedną wzrostu. Natomiast bardzo niewiele jednostek (tylko 2) charakteryzował stały regres. Najwięcej wsi (prawie 40% ogółu), w których liczba mieszkańców zmniejszyła się, odnotowano w regionie Sądeckizny w latach 1970-1978, a nieco mniej w pierwszym dziesięcioleciu powojennym 1950-1960. Natomiast najmniej było ich w po roku 1988 – tylko 6% ogółu.

Przedstawiona czasowa zmienność w liczbie ludności poszczególnych osiedli wykazuje znaczne podobieństwo do dynamiki ogółu ludności wiejskiej naszego kraju. Dotyczy to zwłaszcza okresu 1970-1978, kiedy liczba mieszkańców wsi spadła w Polsce o ponad 4% i był to największy jej regres w całym okresie powojennym. Wiązał się z dużą emigracją ludności, wywołaną przyspieszonym rozwojem gospodarczym. Natomiast nie widać takiego podobieństwa w ostatnich latach (1988-2002), kiedy w kraju zaludnienie wsi nieznacznie spada, natomiast w regionie Sądeckizny wykazuje najwyższy przyrost w całym okresie powojennym.

Tab. 5. Wsie Sądeckizny według rodzaju zmian liczby ludności w poszczególnych okresach międzypisowych

Rodzaj zmian	Okresy międzypisowe									
	1950-1960		1960-1970		1970-1978		1978-1988		1988-2005	
	liczba wsi	% ogółu	liczba wsi	% ogółu	liczba wsi	% ogółu	liczba wsi	% ogółu	liczba wsi	% ogółu
Wzrost zaludnienia	157	68,2	159	69,1	139	60,4	178	77,3	216	93,9
Stagnacja	1	0,5	3	1,4	0	0	2	1,0	0	0
Regres zaludnienia	72	31,3	68	29,5	91	39,6	50	21,7	14	6,1

Źródło: dane narodowych spisów powszechnych oraz urzędów gminnych (dla roku 2005).

WPLYW ZMIAN LUDNOŚCIOWYCH NA PROCESY OSADNICZE

Przez kilka powojennych dziesięcioleci (głównie w okresie 1950-1980) rozwój Sądecczyzny kształtowany był przede wszystkim pod wpływem czynników zewnętrznych, umożliwiających mieszkańcom emigrację zarobkową w inne regiony kraju, a następnie znaczny rozwój Nowego Sącza w sferze produkcyjnej i usługowej oraz szybki wzrost lecznictwa sanatoryjnego i turystyki wypoczynkowej w miejscowościach położonych w dolinie Popradu. W rezultacie, mimo wysokiego przyrostu naturalnego, liczba ludności wiejskiej wzrastała w umiarkowanym stopniu. Nie obserwowano też wówczas tak dużego, jak obecnie, zróżnicowania przestrzennego w rozwoju obszarów wiejskich i narastających procesów suburbanizacji w okolicach Nowego Sącza. Prawidłowością tego okresu był też znaczny rozwój miast, które w okresie 1950-1988 powiększyły liczbę mieszkańców z blisko 60 tys, do około 126 tys. Nie doprowadziło to jednak do wyraźnego wzrostu odsetka ludności miejskiej, którego najwyższy poziom odnotowano w roku 1988 roku, kiedy wynosił ponad 42%. Natomiast obecnie spadł do około 40%.

Te tendencje rozwoju demograficznego Sądecczyzny, jak to wykazano wcześniej, uległy znacznym zmianom już na początku lat 90. Podobnie jak w całym kraju, również i tutaj rozwój ludności pozostaje obecnie w silnym związku z czynnikami lokalnymi, a więc przede wszystkim z atrakcyjnością poszczególnych miejscowości i ich konkurencyjnością w zakresie warunków życia i działalności gospodarczej. Dużego znaczenia dla występujących tu procesów ludnościowych nabrały też cechy osobowe mieszkańców, a przede wszystkim ich przedsiębiorczość, uzdolnienia w przyuczaniu do określonych zawodów, a także umiejętność radzenia sobie w trudnych sytuacjach. Wykorzystując nowe możliwości, wielu mieszkańców sądeckich wsi podejmuje teraz okresową emigrację zarobkową do Austrii, Niemiec, Włoch, lub też pracuje czasowo przy budowie domów w aglomeracji warszawskiej, w Krakowie lub w innych miastach kraju. Równocześnie zachodzą spore zmiany na wsi w lokalnej gospodarce; przybywa miejsc pracy w turystyce wiejskiej i agroturystyce oraz w innej działalności. Wydaje się, że wiele sądeckich wsi zyskało w ostatnich latach na atrakcyjności jako miejsca zamieszkania, z równocześnie obiecującymi perspektywami gospodarczymi.

Te nowe zjawiska społeczno-ekonomiczne znajdują coraz silniejsze odzwierciedlenie w lokalnych procesach osadniczych Sądecczyzny. Widoczne są one przede wszystkim w znacznej skali nowego budownictwa mieszkaniowego i jego przestrzennej ekspansji na określonych terenach, a następnie w odmienności cech fizjonomiczno-funkcjonalnych nowych budynków. Konsekwencją tych procesów są też znaczne przekształcenia w układach osadniczych, a więc w wielkości wsi, w ich kształtach oraz w rozplanowaniu zabudowy.

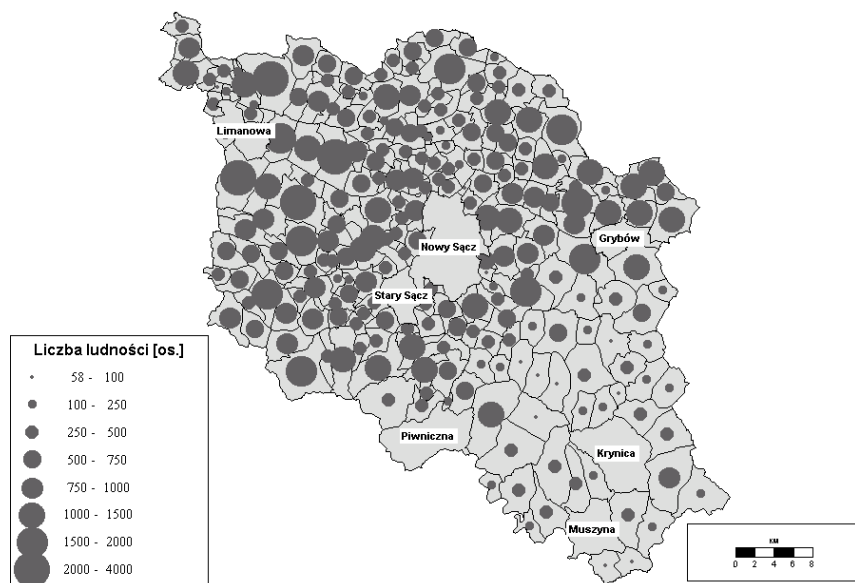
Tab. 6. Zmiany w liczbie wsi według ich zaludnienia

	Wielkość wsi	1950	1960	1970	1978	1988	2005
Liczba wsi	do 100 osób	11	8	3	3	3	3
Liczba ludności		887	726	243	243	251	205
% ludności		0,6	0,5	0,2	0,2	0,1	0,1
Liczba wsi	od 100 do 250	33	25	26	26	25	18
Liczba ludności		6482	4642	4429	4422	4371	3212
% ludności		4,7	3,2	2,9	2,8	2,5	1,6
Liczba wsi	od 250 do 500	83	91	86	84	71	57
Liczba ludności		29819	33149	31887	31284	26611	21343
% ludności		21,7	22,7	20,7	19,7	15,5	10,4
Liczba wsi	od 500 do 750	40	41	46	43	53	56
Liczba ludności		23692	24969	27990	25962	31613	34465
% ludności		17,2	17,1	18,2	16,4	18,4	16,9
Liczba wsi	od 750 do 1000	24	21	23	27	25	31
Liczba ludności		20976	17993	19879	23246	22020	27042
% ludności		15,2	12,3	12,9	14,6	12,8	13,2
Liczba wsi	od 1000 do 1500	26	26	25	23	24	33
Liczba ludności		31957	31882	30415	27833	28674	41768
% ludności		23,2	21,8	19,7	17,5	16,7	20,4
Liczba wsi	od 1500 do 2000	9	13	15	17	18	12
Liczba ludności		15117	21564	25513	29083	30941	22107
% ludności		11,0	14,7	16,6	18,3	18,0	10,8
Liczba wsi	ponad 2000	4	5	6	7	11	20
Liczba ludności		8620	11236	13724	16580	26954	52135
% ludności		6,3	7,7	8,9	10,4	15,7	25,5

Źródło: narodowe spisy powszechne 1950, 1960, 1970, 1978, 1988, dane urzędów gminnych (2005)

Istniejące w regionie Sądecki wsi mają zróżnicowaną wielkość określoną na podstawie liczby mieszkańców. Wyraźnie przeważają tu jednak osiedla liczące od 250 – 1000 osób. W roku 2005 stanowiły prawie 63% ogółu. Większość z nich określić można jako wsie średniej wielkości, w których istnieją warunki dla działalności kilku sklepów lub kiosków spożywczych, a także niektórych punktów usługowych. Większość ma szkoły podstawowe, w których działają biblioteki. Znaczący udział mają też tutaj wsie z większą liczbą mieszkańców, tzn. powyżej 1 tysiąca, w tym także bardzo duże, zamieszkałe przez ponad 2 tysiące osób. Ta kategoria osiedli stwarza mieszkańcom najlepsze warunki życia ze względu na dobre zainwestowanie usługowe. Z kolei najmniej

atrakcyjne z tego punktu widzenia są wsie małe, mające mniej niż 250 mieszkańców. W omawianym roku stanowiły nieco ponad 9% ogółu miejscowości wiejskich Sądecczyzny.

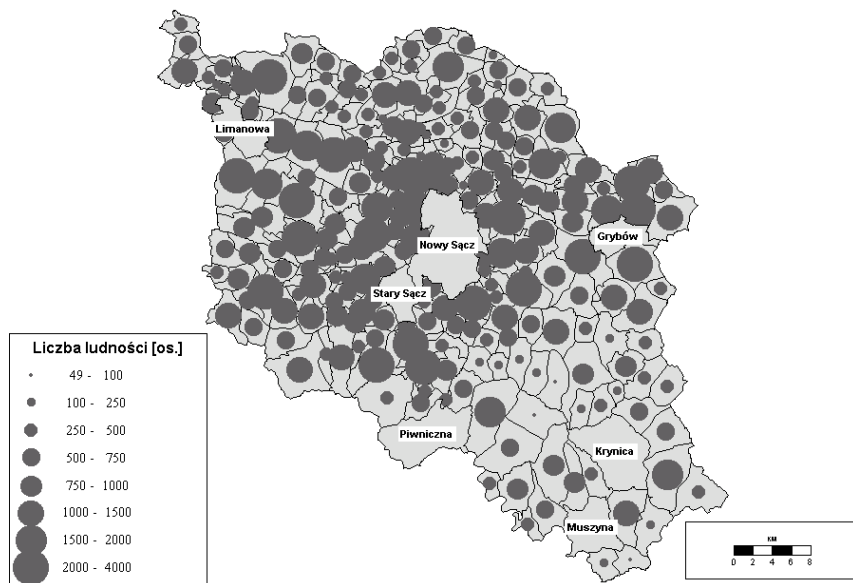

Ryc. 7. Wsie według liczby ludności w 1950r.

Jak to starano się pokazać we wcześniejszych fragmentach analizy, sieć osadnicza Sądecczyzny podlegała w okresie powojennym dynamicznym zmianom, prowadzącym w konsekwencji do koncentracji ludności w większych wsiach. Począwszy od roku 1950 w regionie tym zmniejszała się systematycznie liczba jednostek posiadających do 500 osób, a wzrastała dużych, skupiających ponad 1500 mieszkańców. Przybywało też wsi średnich, posiadających od 750 osób do 1,5 tysiąca osób. Stosunkowo małe zmiany w tym zakresie notowano w pierwszych dwóch powojennych dziesięcioleciach (1950-1960 i 1960-1970), kiedy roczny przyrost ludności wiejskiej nie był duży i tylko nieznacznie przekraczał 800 osób. Niemniej już wtedy zwiększyła się poważnie (z 13 do 21) liczba wsi liczących ponad 1,5 tys. osób i zmalała równocześnie liczebność bardzo małych miejscowości o zaludnieniu poniżej 100 osób.

Stosunkowo niewielkie przekształcenia w strukturze wielkościowej osad wiejskich Sądecczyzny zanotowano w późniejszym okresie (w tabeli 6 lata 1970-1988), a ich charakter określał w szczególności spory przyrost liczby wsi o średnim zaludnieniu – od 500 do 750 osób. Natomiast przekształcenia te nabrały gwałtownego tempa po roku 1988, kiedy równocześnie roczne przyrosty ludności wiejskiej dochodziły do prawie 2 tysięcy. Spadła w tych latach bardzo, bo

o ponad 1/5, liczba wsi małych o zaludnieniu do 500 osób, a wzrosła silnie wsi średnich (o prawie 20%) i dużych, zamieszkałych przez powyżej 2 tysiące ludności (o ponad 40%). W rezultacie tych zmian obecnie na terenie Sądecczyzny już prawie 57% ogółu ludności wiejskiej mieszka w osiedlach dużych, liczących ponad 1000 ludności, w tym 1/5 we wsiach bardzo dużych, mających po kilka tysięcy mieszkańców. Natomiast w małych jednostkach znajduje się obecnie niewiele osób (tabela 6).

Ryc. 8. Wsie według liczby ludności w 2005r.

Opisane wyżej zjawiska koncentracji ludności wiejskiej zachodzą także na innych obszarach karpackich, głównie w kotlinach i w dolinach rzecznych. Stwierdzono je m.in. w Kotlinie Orawsko-Nowotarskiej (Górz 2003), gdzie dotyczą przede wszystkim wsi gminnych, a także w Dolach Jasielsko-Sanockich (Sobala-Gwosdz 2006). Tego typu procesy, połączone ze zmianami funkcjonalnymi, oznaczają wkraczanie znacznej części osiedli wiejskich Karpat w etap przyspieszonej urbanizacji. Przejmują one nierzadko część zadań, które tradycyjnie koncentrowały się w miastach, w zakresie handlu oraz wyspecjalizowanych usług (m.in. projektowych, geodezyjnych, zdrowotnych, finansowych i innych). Już obecnie koncentrują one dużo ludności nierolniczej, z charakterystycznym dla tego typu osiedli budownictwem o podwyższonym standardzie. Spełniają one znaczną część oczekiwań mieszkańców w zakresie podstawowych standardów życia.

Oceniając organizację przestrzenną sieci osadniczej Sądecczyzny, z punktu widzenia funkcjonowania życia społeczno-gospodarczego należy zauważyć, że jej cechą jest dosyć silne skoncentrowanie dużych wsi przede wszystkim w

po bliziu zespołu miejskiego Nowy Sącz-Stary Sącz. Ma to oczywiście znaczący wpływ na ich kierunki rozwoju w zakresie tych funkcji, które pozostają w relacjach konkurencyjności do najbliższego miasta. Drugim obszarem występowania dużych wsi jest sąsiedztwo głównych dróg, które są ześrodkowane w Nowym Sączu oraz prowadzą do Limanowej, Brzeska, Szczawnicy i Gorlic. Funkcjonalny charakter tych osiedli różni się wyraźnie od wsi dużych, położonych w strefie podmiejskiej. Są to bowiem w znacznej części ośrodki gminne, skupiające nie tylko lokalne instytucje władzy, ale też różne podmioty gospodarcze – produkcyjne i usługowe. Specyficznymi osiedlami w tej grupie są duże wsie położone w gminach miejsko-wiejskich, usytuowane w odległości kilku kilometrów od miasta – ośrodka gminnego. Najbardziej charakterystyczny jest pod tym względem przykład gminy Stary Sącz, na terenie której wykształcają się od początku lat '90 dwa tego typu osiedla lub ich zespoły. Jeden powstaje przy drodze Nowy Sącz-Szczawnica, na jej skrzyżowaniu z drogą lokalną, w zespolonym przestrzennie układzie wsi Golkowice Dolne i Golkowice Górne (razem ponad 2 tysiące mieszkańców). Istnieje tu już w jednym miejscu duże centrum handlowo-usługowe (delikatesy i cztery inne sklepy, skład materiałów budowlanych i opału, restauracja, punkt kasowy Banku Spółdzielczego, warsztat mechaniczno-samochodowy). W niedużej odległości od tych obiektów znajduje się ośrodek zdrowia, poczta, szkoła podstawowa i gimnazjum, a także młyn gospodarczy, hurtownia spożywcza oraz punkty skup surowców wtórnych i owoców. Przy tym centrum jest też przystanek autobusów MPK, PKS i komunikacji prywatnej. Drugi przykładem jest wieś Barcice Dolne, położona w dolinie Popradu, na granicy ze Starym Sączem, w której dobrze rozwinął się przede wszystkim handel. W gminie Limanowa takim osiedlem jest wieś Przyszowa (około 10 km od siedziby gminy), posiadająca wyraźnie wykształcone centrum handlowo-usługowe, z ponad 10 obiektami.

Istotnym elementem dokonujących się w regionie Sądecki procesów osadniczych jest nowe budownictwo mieszkaniowe. Jest ono szczególnie widoczne w strefie podmiejskiej Nowego Sącza, obejmującej tereny położone wzdłuż kilku tras komunikacyjnych, w tym przede wszystkim drogi okrężnej Nowy Sącz - Golkowice - Stary Sącz - Nowy Sącz (jest to łącznie około 30 km). Zarówno wzdłuż tej drogi, biegnącej przez kilkanaście wsi połączonych bardzo dobrą komunikacją autobusową (kursują tu autobusy komunikacji miejskiej, autobusy PKS oraz prywatne), jak i wzdłuż pozostałych, wybiegających z Nowego Sącza, powstaje już od kilkunastu lat najwięcej domów, należących do ludności nierolniczej. Są to w większości domy parterowe z poddaszem lub jednopiętrowe, bez zabudowań gospodarczych. Trudno precyzyjnie ocenić skalę nowego budownictwa w tej strefie. Można jedynie szacować, że w ostatnich kilku latach (po roku 2000) w przeliczeniu na 1000 mieszkańców, w takich gminach jak Kamionka Wielka i Chelmiec oddaje się rocznie od 4-5 mieszkań. Natomiast w gminach Podegrodzie i Stary Sącz od 2-3. Jednak większość tych mieszkań powstaje wzdłuż wspomnianych ciągów komunikacyjnych, a więc w

obrębie zaledwie kilkunastu wsi. W ten sposób wykształca się zurbanizowana strefa zabudowy podmiejskiej, współtworząca w środku Kotliny Sądeckiej rozlewający się w układzie radialnym zespół miejski Nowy Sącz - Stary Sącz.

W ostatnich 5 latach ruch budowlany w tej strefie znacznie się nasilił, a nowe domy powstają najczęściej w niedużej odległości od drogi, pomiędzy już istniejącą zabudową. Widać też nowe budownictwo w centrach wsi podmiejskich. Jedną z nich – Gółkowice Dolne- (12 km od nowego Sącza i 4 km od Starego Sącza) była przedmiotem szczegółowych badań autorów, które pozwoliły stwierdzić, że w ostatnich 15 latach liczba domów w tej wsi prawie się podwoiła. Powstawały one zarówno w starym jej centrum, jak również na zupełnie nowych obszarach, wzdłuż dróg prowadzących dawniej do chłopskich pól. Zmienił się w związku z tym pierwotny układ przestrzenny zabudowy z jednoosiowego, typu ulicowego, na wielodrożny, z niewielkim dodatkiem zabudowy rozproszonej. Inną tendencją towarzyszącą tym procesom osadniczym jest wykształcanie się wiejskich centrów usługowych, widoczne szczególnie we wsiach gminnych. Problem dotyczy nie tylko strefy podmiejskiej, gdzie on jest szczególnie widoczny, ale także innych wsi dużych, skupiających z reguły więcej ludności pozarolniczej.

ZAKOŃCZENIE

Karpaty Polskie, w obrębie których znajduje się omówiona w pracy Sądecka, podlegają współcześnie zróżnicowanym tendencjom społeczno-gospodarczym, które w znacznym stopniu nawiązują do wcześniejszych procesów rozwojowych. Aż do przelomu ustrojowego w roku 1989 na ich sytuację oddziaływały w głównym stopniu uwarunkowania zewnętrzne, wynikające z realizowanych wówczas przez socjalistyczne państwo zadań. Doszło wtedy do znacznej rozbudowy bazy leczniczej i wypoczynkowej w wielu ośrodkach karpackich, w tym także w dolinie Popradu i wokół Jeziora Rożnowskiego. Powiększyła się też liczba pozarolniczych miejsc pracy w lokalnych ośrodkach przemysłowo-usługowych. Pod tym względem wyróżniały się w Karpatach takie miasta jak: Bielsko-Biała, Nowy Sącz, Krosno, Sanok, do których dojeżdżało do pracy po kilka tysięcy mieszkańców okolicznych wsi. Jednak, obok wymienionych czynników, na kształtowanie się liczby ludności Karpat niezmiernie istotny wpływ miała emigracja mieszkańców wsi na Śląsk, do aglomeracji warszawskiej, Krakowa i do innych ośrodków gospodarczych kraju. Pod wpływem wymienionych czynników doszło w Karpatach do znacznego zróżnicowania lokalnych układów funkcjonalno-osadniczych.

Największym przekształceniom uległy strefy podmiejskie wymienionych wyżej ośrodków przemysłowo-usługowych, wśród których jest też niemal cała Kotlina Sądecka. Grupują one największą ludność chłopsko-robotniczej, której znaczna część utrzymuje się obecnie z rent i emerytur (Kulikowski 2005). Obecnie tutaj właśnie znacznym ograniczeniem ulega działalność rolnicza i po-

jawia się najwięcej odlogów i ugorów (Mrazek 2005). Równocześnie nie słabnie w strefach podmiejskich zainteresowanie ludności posiadaniem ziemi, co przejawia się zarówno we wzroście liczby wiejskich gospodarstw domowych użytkujących ziemię, jak również liczby ludności zamieszkującej takie gospodarstwa. Ma to związek z możliwością wykorzystania ziemi na cele budowlane lub usługowo-produkcyjne (Rajman, Górz 1995). Obok budownictwa mieszkaniowego, strefy podmiejskie stają się bowiem atrakcyjnym miejscem lokalizacji dla różnych podmiotów gospodarczych. W Kotlinie Sądeckiej najwięcej takich podmiotów powstaje na terenie dawnych wsi Biegonice i Dąbrówka, znajdujących się obecnie w granicach Nowego Sącza. Można zatem prognozować, że występujące już od dłuższego czasu na terenie Kotlin procesy ludnościowo-osadnicze będą się nasilać, głównie jednak w miejscowościach położonych w dobrych warunkach komunikacyjnych. Osiedla te będą zwiększać szybko zaludnienie głównie poprzez napływ osób z Nowego Sącza oraz pochodzących z innych regionów kraju, a urodzonych na terenie Sądecczyzny, którzy często tutaj wracają. Będzie też trwał proces napływu ludności z osiedli górskich, położonych peryferyjnie i mających utrudniony dostęp do rynku pracy, usług i infrastruktury.

Natomiast w odniesieniu do innych miejscowości wiejskich występujących na terenie Sądecczyzny, poza Kotliną (dolina Popradu, Beskid Sądecki i Wyspawy) można stwierdzić, że na ich sytuację demograficzną i procesy osadnicze oddziaływać będą silnie lokalne możliwości rozwoju gospodarki turystycznej. Dotychczasowe doświadczenia w tej dziedzinie wyraźnie wskazują, że w najbliższych latach tylko miejscowości o wybitnych walorach środowiskowych mają szansę na znacznie szybszy rozwój wypoczynku i rekreacji. Dodatkowo powinny być one łatwo dostępne komunikacyjnie. W tym kontekście bardzo ważną wydaje się propozycja połączenia Krakowa z Nowym Sączem, przez Limanową szybką koleją, bowiem inne rozwiązania komunikacyjne nie poprawią turystycznej konkurencyjności tego obszaru w stosunku do innych ośrodków karpackich.

Przeprowadzone w tej pracy analizy wyraźnie pokazują też, w jak silnym stopniu na obserwowane procesy ludnościowe oddziałują zdarzenia związane z II wojną światową, które na długo zakłóciły rozwój społeczno-ekonomiczny dużej grupy osiedli zamieszkałych wcześniej przez Łemków. Niektóre z tych osiedli nie wykształciły do dzisiaj podstawowych elementów infrastruktury gospodarczej warunkujących ich rozwój w nowej sytuacji ustrojowej. Rzecz znamienna, że w tej grupie są wsie z pogranicza polsko-słowackiego, którym to położenie dodatkowo utrudniało postępowanie gospodarcze. W zmienionych warunkach politycznych powinny one jednak wykorzystać szanse wzmocnienia swojego rozwoju związane z obecnością w Euoregionie Tatry (Górz 2003).

Jak się wydaje, ten kierunek zmian ludnościowych i te tendencje osadnicze Sądecczyzny, które przedstawiono w pracy, są w dużym stopniu przejawem wejścia tego regionu Karpat w nową fazę rozwoju społeczno-gospodarczego.

Jego cechą jest postępująca zmiana ekonomicznych podstaw życia ludności, oparta o wielokierunkowość źródeł dochodu, wśród których rolnictwo traci na znaczeniu. Wraz z tymi zmianami nasilać się będzie koncentracja nowego budownictwa ludności nierolniczej w centrum Kotliny Sądeckiej i wzdłuż głównych dróg przebiegających przez jej teren. Nowy Sącz będzie ośrodkiem ogniskującym procesy suburbanizacji i zespalającym podmiejskie osiedla w jeden coraz bardziej zwarty przestrzenie obszar.

Literatura

- Górz B., 1989, Powojenne zmiany w zaludnieniu wsi woj. nowosądeckiego i ich związek z rolnictwem, *Problemy Zagospodarowania Ziem Górskich*, Wyd. Komitetu Zagospodarowania Ziem Górskich PAN, 29, s. 195-208.
- 1996, Współczesne problemy rozwoju Sądeczyzny, *Rocznik Sądecki*, 24, s. 60-67.
 - 2003, Społeczeństwo i gospodarka Podhala w okresie transformacji, Wyd. Naukowe Akademii Pedagogicznej w Krakowie, Kraków.
 - 2003, Współczesne procesy społeczno-gospodarcze i przyszłość wsi w kotlinach śródkarpaccich (na przykładzie wsi Gólkowice Dolne w pow. Nowosądeckim), [w:] Cz. Guzik, B. Górz, *Współczesne przekształcenia i przyszłość polskiej wsi*, Wyd. Komisji Obszarów Wiejskich PTG i Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN w Warszawie, s.147-167.
- Kuciński K., Rakowski W., 1982, Emigracja w procesie wyludniania się wsi w woj. nowosądeckim, *Rocznik Sądecki*, 17, s. 297-333.
- Kulikowski R., 2005, Działalność i źródła dochodu indywidualnych gospodarstw rolnych w Polsce – aspekty przestrzenne, *Przegląd Geograficzny*, 77, 4, s. 527-549.
- Mrazek M., 2005, Odłogi i ugory w Południowej Polsce w roku 2002, msp. praca magisterska w Instytucie Geografii AP w Krakowie.
- Rajman J., Górz B., 1995, Tendencje demograficzne i osadnicze na terenach przygranicznych Polski Południowo-Wschodniej, [w:] J. Kitowski, Z. Ziolo, *Przemiany struktur społeczno-gospodarczych obszarów przygranicznych*, *Rozprawy i Monografie Wyd. Ekonomicznego*, nr 7, Warszawa-Kraków-Rzeszów, Wyd. UMCS, s. 329-346.
- Sobala-Gwosdz A., 2005, Ośrodki wzrostu i obszary stagnacji w województwie podkarpackim, Wyd. Instytutu Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniw. Jagiellońskiego w Krakowie.
- Stoła W., 1995, Wzrost udziału ludności pozarolniczej a zróżnicowanie funkcjonalne wsi na terenach górskich, *Problemy Zagospodarowania Ziem Górskich*, Wyd. Komitetu Zagospodarowania Ziem Górskich PAN, s. 55-64.

